

ON THE PROBLEM OF NOMINATION OF SLAVIC FITONYMS: TARAXACUM DENS-LEONIS DESF.

The paper presents the processes of formation of Slavic fitonyms on the basis of the analysis of nomination types for Taraxacum dens-leonis Desf., one of the most widespread plants in many regions. The author analyses the mechanisms of reflection of different extralinguistic features of the plant in its names, semantic changes, borrowing of nomenclature for fitonyms, and the semiotic status of the plant in traditional culture.

Key words: *fitonyms, semantic motivation, calque, botanical nomenclature, ethnocultural background.*

УДК 811.161.2

Т. Вільчинська, докт. філол. наук, професор,
Терн. нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка, Тернопіль

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Стаття присвячена аналізу фразеологічних одиниць біблійного походження в українській етномовній картині світу. Дослідження виконане на лексикографічному матеріалі. Описано семантико-граматичні особливості таких фразеологізмів, з'ясовано їхню етносимволічну природу. Встановлено, що у фразеологізмах біблійного походження об'єктивуються такі ментальні риси українців, як віра в Бога, пошанування релігійних цінностей, негативне ставлення до демонічного.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, фразеологізми біблійного походження, символ, структурно-семантичні особливості.*

Кожна розвинена мова має у своєму складі значну кількість стійких словосполучень – фразеологізмів, яку витворив народ протягом віків для потреб спілкування. Саме у фразеології найяскравіше виявляється національна специфіка мови. Складні й суперечливі проблеми фразеології знайшли своє відображення в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема Н. Д. Бабич, І. О. Виргана, М. Г. Демського, В. П. Жукова, Р. П. Зорівчак, В. С. Калашника, А. П. Коваль, Л. І. Коломієць, М. П. Коломійця, В. В. Коптілова, Ф. П. Медведєва, О. І. Молоткова, І. С. Олійник, Ю. Ф. Прадіда, О. О. Селіванової, Л. Г. Скрипник, В. М. Телії та ін. Проте, незважаючи на давність наукового інтересу до фразеології, чимало проблем потребують подальшого вивчення. Актуальність теми запропонованого дослідження визначається насамперед посиленням

© *Т. Вільчинська*, 2013

в україністиці інтересу до семантико-граматичної природи окремих груп фразеологізмів, до етнокультурного компонента в їхній структурі. В україністиці відчутно бракує праць, у яких би на широкому фактичному матеріалі розглядалися національно-культурні та семантико-граматичні особливості фразеологізмів біблійного походження.

Мета статті полягає в тому, щоб виявити фразеологічні одиниці (ФО) біблійного походження в українській мові та з'ясувати їхню мовно-ментальну природу. Спостереження здійснені на матеріалі фразеологічного словника української мови [1].

Біблійні символи часто входять до складу стійких зворотів – фразеологізмів. Вивчення їхньої символіки як компонентів фразем дасть змогу не лише розширити опис образних засобів, а й доповнити, уточнити саме поняття символу, символічного значення в лінгвістичному аспекті. Оскільки інколи саме символи в складі фразеологізму несуть основне символічне навантаження, виражаючи загальне значення стійкого звороту. За словами В. І. Кононенка, символ усвідомлюється членами соціуму тому, що перебуває у сфері дії національно-культурних, соціальних і релігійних чинників: «Образ стає символом через набуту ним функцію в житті особи (особистий символ), в житті соціуму, держави, релігійної чи культурної спільноти, ідейної співдружності, роду, нарешті, в житті всього людства» [2: 30].

Здебільшого символи породжені власне національною космогонією, народним світосприйняттям. Біблійна символіка в силу її історичного походження, своєрідного поєднання в ній образно-символічних систем різних народів, очевидно, не могла безпосередньо перетворитися у власне національну символіку, хоч і впроваджувалася у свідомість народів християнського світу віками. Водночас не можна применшувати впливу християнства на вироблення власне національних рис у системі біблійно-образного сприйняття світу, як і не можна недооцінювати зворотного процесу – накладання образів давньої міфології на християнську символіку.

Аналіз ФО біблійного походження засвідчив об'єктивацію в їхньому складі таких компонентів, як: **Бог**: *живим до Бога лізти, спочити в Бозі, віддати/віддавати Богу (Богові) душу, мати Бога в душі (животі, серці), не доведи (не приведи) Господи (Боже, Бог, Господь), дай Бог, не дай Бог* та ін.; **Мати Божа**: *хай Мати Божа помилує (боронить, прощає, милує), крий Мати Божа, не дай Мати Божа*; **Царство Небесне**: *відійти (відходити) у Царство Небесне, проспати [усе] Царство Небесне*; **назв на позначення імен біблійних персонажів та похідних від них**: *від Адама, Адамове реберце, Адамові діти, як Адам і Єва в раю, скинути з себе ветхого Адама* або з протилежним конотативним забарвленням: *Іудине коріння, Іудині срібники, Кайнове діло, Кайнова душа, Кайнова печатя* та ін.; **компонентів-назв предметних понять** наприклад, **хреста** як виразника вищих сакральних цінностей, що відображає і модель людини з розпростертими руками, і піднесення духу до Бога та вічності: *іти на хрест, побий мене (святий) хрест, хай мене (святий) хрест поб'є, важкий хрест нести, нести свій хрест*; **компонентів-назв просторових понять** на зразок *содом і гоморра*.

Носям високих ідей добра, справедливості, всепрощення, милості протистоять сили зла. Це засвідчують ФО з компонентом **чорт**: *чорт сім кіп гороху змолотив, чорт довбнею не доб'є, і чортів не брат, нехай їм сім чортів, чорт тебе візьми, самому чорту брат і сват, сам чорт (біс, сатана) ногу зломить (вломить, зламає), один чорт (біс, дідько), [і] чорт із свічкою не знайде* та ін.

Здебільшого через слова-символи експлікуються такі компоненти символічного значення, як «спасіння», «страдництво», «безкорисливість», «милість», «всемогутність», «всепрощення», «відродження» тощо. Подекуди ФО втрачають безпосередній зв'язок із біблійно-богословським осмисленням поняття і набувають народно-розмовного, зниженого характеру. За таких умов аксіологічні характеристики переміщуються в площину нульової оцінки; інколи виникає відтінок спрошеного, власне побутового бачення образу, елемент гумористичного «запанібратства».

Біблійні образи збагатили, розширили народні уявлення, стали із часом знаками народної культури, етнофраземами. Прикладами таких ФО є: *архангельські труби*, вони ще іноді називаються *ієрихонські труби*, *берегти, як зіницю ока*, *співати Лазаря вавилонське стовпотворіння* та ін. Нерідко у подібних фразеологізмах семантика помітно змінюється, відходячи від свого первісного значення. Метафоричне значення ніби нарощується на пряме, не замінюючи його, але включаючи при цьому в ширший культурний контекст [3: 104]. Так, ФО *голос волаючого в пустелі* спочатку мала значення «голос того, хто волає, закликає готувати в пустелі прихід когось величюного». У сучасній фразеології цей вислів означає «даремний заклик до кого-небудь, залишений без відповіді, ніким не підтриманий» [1: 159], або *забудла вівця* – вислів, що давно відірвався від тексту і в сучасній фразеології вживається на позначення людини, яка збилася з правильного шляху [1: 94]. У тексті першоджерела так називалась людина, яка могла помилятися, але вища сила дбала про її навернення, чи вираз *книга за сімома печатами*, який вживається тільки в переносному значенні і означає щось «неясне, приховане, те, що не можна досягнути розумом» [1: 501].

Отже, ФО як засоби вторинної номінації, образна основа яких формується за участю слів-символів (мовних знаків предметів, ознак, дій із символічним значенням), засвідчують не тільки давність символів, а й їх відчутну системну організацію.

У переважній більшості ФО мають сталі, чітко окреслені, емоційне забарвлені і художньо оформлені значення, відображають фрагмент етномовної картини світу. Це дозволяє згрупувати їх за семантичною ознакою. У досліджуваному матеріалі можна виділити такі групи: **1) фразеологічні одиниці на позначення людини:** *ні Богові свічка, ні чортів угарка* – «про нічим не примітну, посередню людину» [1: 637]; *агнець Божий* – «про безвольну, покірливу, розумово обмежену людину» [1: 19]; *Божа людина* – «угодну Богу» [1: 358]; *не мати і за Боже пошиття* – «ні на що не здатну людину» [1: 379]; *як Адам і Єва в раю* – «морально чисту; нехитру, наївну» [1: 19] або *чорт довбнею не доб'є* – «хто-небудь має міцне здоров'я; живучий» [1: 209]; *і чортів не брат* – «дуже сміливий, незалежний у діях, вчинках і т. ін.» [1: 37]; *чорт сім кіп гороху змолотив* – «хто-небудь має віспини або шрами від них» [1: 769]. Подібні фразеологічні одиниці можуть характеризувати як позитивні якості людини: *як Адам і Єва в раю* або *мати Бога в душі (животі, серці)*, так і негативні: *продати душу дияволу, кайнова душа, не мати Бога в голові, а царя в животі, самому чорту брат і сват*; **2) фразеологічні одиниці, що виражають звернення, заклик, прохання, побажання:** *хай Мати Божа помилює (боронить, прощає, милує); не доведи (не приведи) Господи (Боже, Бог, Господь); побий мене Бог; крий Мати Божа; нехай їм сім чортів*. Подекуди одну і ту ж ФО можуть супроводжувати і позитивні, і негативні конотації, наприклад: *чорт тебе візьми* – «1. лайл. Уживається для вираження незадоволення, обурення, досади з приводу чогось. 2. Ужи-

вається для вираження задоволення, захоплення ким-, чим-небудь» [1: 768]; **3) фразеологічні одиниці, які характеризують дії людини:** *увінчувати лаврами; кадити фіміам; піднімати на щит [слави]; пожинати лаври;* **4) фразеологізми, що означають смерть чи хворобу:** *проспати Царство Небесне; опинитися/опинятися на Божій постелі; віддати/віддавати Богу (Богові) душу; стояти на Божій дорозі або відько вхопив; віддати дідькові душу; відправити чортам на сніданок та інші групи.*

Щодо структурно-граматичної організації фразеологізмів біблійного походження, то їх можна поділити на дві великі групи: фразеологізми, співвідносні за своєю будовою зі словосполученнями, та фразеологізми, структурно організовані за моделями речення. У межах перших переважають ФО, побудовані за моделями: «прикметник + іменник»: *адамове реберце, адамові діти, дияволів син, їудине коріння, кайнова душа* та «дієслово + іменник із прийменником або без нього» (часто містять інші залежні слова): *гнівити Господа, проспати Царство Небесне, попасти чорту в зуби, віддати Богу душу* і т. под. Виявлено також ФО, структуру яких становить одне повнозначне слово (прийменниково – відмінкові конструкції). Це своєрідний розряд стійких виразів, які мають цілісне значення, хоч за структурою містять одне повнозначне слово, поєднане зі службовим, наприклад: *на Бога, від Адама, до чорта.*

Серед ФО, структурно організованих за моделями речення, трапляються ті, що відповідають двоскладному непоширеному реченню: *і біс не пізнає, не приведи Господь, диявол знає, Бог милував* і поширеному: *сам чорт ногу зломить, ще чорти навкулачки не б'ються, чорт із свічкою не знайде, смикнув чорт за язика.*

Загалом у ході дослідження було встановлено, що вирази біблійного походження становлять помітний пласт у межах фразеологізмів української мови. Вивчення символічних значень слів-компонентів у семантичній структурі таких ФО дає змогу визначити національну специфіку як словесного символізму, так і фразеологічного складу мови в цілому. Словесна символіка органічно пов'язується з культурно-мовним досвідом, відбиває соціально-символічні особливості мислення, визначені народним світосприйнянням. Тому слова-символи легко уводяться у фразеологізми.

Об'єднуючись на системній основі в розгалужені парадигми, побудовані за визначальними для народної свідомості критеріями, біблійні фразеологізми виявляють особливості світогляду, ознаки національної, культурної та духовної сфери життя українців.

Український народ інтерпретує біблійні образи на етнокультурному національному ґрунті, що, у свою чергу, збагачує, розширює народні уявлення, а самі біблеїзми з часом стають знаками української народної культури, етнофраземами.

Аналіз ФО української мови біблійного походження показав перспективність подібних досліджень, покликаних стати ще одним кроком на шляху розв'язання складної багатопланової проблеми ідеографічного опису фразеологізмів української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фразеологічний словник української мови : в 2-х кн. – К. : Наукова думка, 1993.
2. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
3. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию / В. А. Маслова. – М. : Наследие, 1997. – 208 с.

Стаття надійшла до редакції 19.07.13

Вильчинская Т., докт. филол. наук, профессор,
Терн. нац. пед. ун-т имени Владимира Гнатюка, Тернополь

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ БИБЛЕЙСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ: НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ И СТРУКТУРНО- СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Статья посвящена анализу фразеологических единиц библейского происхождения в украинской этноязыковой картине мира. Исследование выполнено на лексикографическом материале. Описаны семантико-грамматические особенности таких фразеологизмов, определена их этносимволическая природа. Установлено, что во фразеологизмах библейского происхождения объективируются такие ментальные черты украинцев, как вера в Бога, уважение религиозных ценностей, негативное отношение к демоническому.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологизмы библейского происхождения, символ, структурно-семантические особенности.

Vilchynska T., Doctor of Philological Sciences, Professor,
Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil'

PHRASEOLOGICAL UNITS OF BIBLICAL ORIGIN IN THE UKRAINIAN LANGUAGE: NATIONAL, CULTURAL AND STRUCTURAL-SEMANTIC ASPECTS

The article deals with the analysis of phraseological units of biblical origin in Ukrainian ethnolinguistic world view. The research is based on lexicographical material. Semantic and grammatical peculiarities of such idioms are described and their ethnosymbolic nature is determined. The article highlights the idioms of Bible origin which convey such mental features as faith in God, honouring religious values, negative attitude to the demoniacal.

Key words: phraseological units of biblical origin, symbol, structural-semantic aspects.